

УДК 373.29:376-056.264:81'276.3-053.4

АННА ЯКОВЕНКО

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ

КОРЕКЦІЙНО-ЛОГОПЕДИЧНА ПРОГРАМА З ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО ШКОЛИ

У статті розглядається формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями до школи за запропонованою логопедичною корекційно-розвивальною програмою. Проведений аналіз результатів корекційної програми у 152 дітей із нормальним мовленнєвим розвитком, фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення та загальним недорозвиненням мовлення показав її ефективність у формуванні кожного з компоненту мовленнєвої готовності.

***Ключові слова:** корекція, мовленнєва готовність, базовий інтелектуально-особистісний компонент, семіотичний компонент, регуляційний компонент, фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення, загальне недорозвинення мовлення.*

Постановка проблеми. Системний підхід щодо проведення корекційно-логопедичної роботи з формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з порушенням мовленнєвого розвитку до школи залежно від визначених порушень її компонентів. Ці показники можуть бути покращені за умови узгодженого функціонування всіх елементів запропонованої програми.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Готовність дитини до школи в більшій мірі визначається її мовленнєвою готовністю, яка є багатокомпонентною та функціонально єдиною системою. Кількість дітей, які мають труднощі в навчанні у школі, збільшується і частково це пов'язано із станом їх мовленнєвої готовності. [1,2,6]. В цьому аспекті важливим є прийняття низки законів щодо навчання дітей із особливими потребами, а саме: лист МОН «Щодо організації діяльності інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах», 2015; наказ МОН «Про затвердження Плану заходів щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому просторі», 2015; наказ МОН «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг», 2017. Ці заходи обумовлюють необхідність приділення особливої уваги корекційній логопедичній роботі з формування мовленнєвої готовності у дітей із порушеннями мовлення [9]. Аналіз понад 15 існуючих корекційних програм [10] з розвитку мовлення для дітей з мовленнєвими порушеннями та особливими потребами, що мовленнєва готовність не виділена як поняття та як окремих розділ в структурі готовності дитини до навчання у школі.

Мета статті – науково-практичне обґрунтування запропонованої логопедичної корекційно-розвивальної програми, спрямованої на формування мовленнєвої готовності, на основі виявлених змін її компонентів у дітей із порушенням та нормальним мовленнєвим розвитком.

Виклад основного матеріалу. В попередніх дослідженнях нами встановлено стан сформованості компонентів мовленнєвої готовності і її структурних одиниць у дітей із нормальним мовленнєвим розвитком (НМР), фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення (ФФНМ) та загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) [7]. На основі отриманих даних визначені необхідні та індивідуальні напрямки корекційної роботи. Запропонована корекційно-розвивальна програма з формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку, яка включає блоки загальнообов'язкових розвивальних, корекційних завдань [4]. Для виконання їх використовуються комп'ютерні ігри, інноваційні логопедичні технології.

Результати корекційно-логопедичної роботи з формування мовленнєвої готовності у 152 осіб з НМР, ФФНМ та дітей з ЗНМ оцінювалися за бальною системою розробленого діагностичного тесту [5]. Останній визначав стан сформованості трьох компонентів мовленнєвої готовності: базового інтелектуально-особистісного, семіотичного та регуляційного за запропонованими показниками. Обробка результатів включала в себе якісний та кількісний аналіз даних за допомогою методів математичної статистики (критерій χ^2 Пірсона) [8].

Підсумовуючи результати корекційної роботи з базовим інтелектуально-особистісним компонентом мовленнєвої готовності серед 152 досліджених дітей визначено, що достовірно покращили його 44 (28,9%) дитини (табл.1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика результатів корекційно-розвивальної роботи базового інтелектуально-особистісного компоненту у дітей із НМР, ФФНМ та ЗНМ

Компоненти	Рівні	Мовленнєва вада					
		НМР (50 д)		ФФНМ (52 д)		ЗНМ (50 д)	
		до кор. роботи	після кор. роботи	до кор. роботи	після кор. роботи	до кор. роботи	після кор. роботи
Базовий інтелектуально-особистісний компонент	В	35 (70%)	50 (100%)	27 (52,2%)	35 (67,4%)	0	0
	С	15 (30%)	0	15 (28,8%)	17 (32,6%)	21 (42%)	32 (64%)
	Н	0	0	10 (19,1%)	0	29 (58%)	18 (36%)

Серед них 23 (52,3%) дитини, які входили до груп із НМР та ФФНМ, змінили свій рівень з середнього на високий. При цьому в групі із НМР не лишилося дітей із середнім рівнем, всі 100% вийшли на високий. В групі із ФФНМ збільшилася кількість дітей із високим рівнем на 15,2% та не стало жодної дитини із низьким рівнем цього компоненту. В групі із ЗНМ в 1,5 разів стало більше дітей із середнім рівнем та в 1,6 разів зменшилося їх з низьким рівнем вмінь. Із 39 (25,6%) дітей цієї групи, які мали низький рівень вмінь, 21 (53,8%) після навчання змогли виконати тести на середньому рівні. Під час роботи з завданнями базового інтелектуально-особистісного компоненту встановлено, що найскладнішими для дітей були вправи на формування слухомовленнєвої пам'яті та пізнавальної активності. Для дітей із НМР труднощі виникали тільки у відтворенні прослуханої аудіоказки. Так, малюкам із НМР складно було запам'ятати всю казку та підібрати слова і граматично правильно оформити речення при переказі. Збільшивши кількість прослуховування та переказів різних аудіоказок, збагатився словниковий запас дитини, чим покращився процес переказу. Діти із ФФНМ запам'ятовували та відтворювали казку з утрудненням, за допомогою уточнюючих запитань здійснювали переказ. Для покращення результатів слухомовленнєвої пам'яті в групі дітей із ЗНМ прослуховування казки здійснювалося по частинам та декілька разів з обов'язковою перервою. Щодо відтворення прослуханого тексту, то складність роботи з ними полягала в необхідності проведення попередньої уточнюючої роботи разом із логопедом (запитання, речення-ствердження, виділення головних героїв, граматично-правильні заготовки речень). Покращити результати в слухомовленнєвій пам'яті у дітей із ЗНМ вдалося завдяки дозуванню часу прослуховування, підготовчій роботі та використанню вакуумних навушників.

Вправи на розвиток пізнавальної активності для всіх дітей виявилися складними, бо для виконання їх необхідно поєднання комплексу мисленнєвих процесів (аналіз, синтез, абстрагування, класифікація та інш.). Діти із НМР розуміли стратегію виконання всіх ігор на пізнавальну активність під час виконання загальнообов'язкових вправ. З ними ми проводили розвивальну роботу щодо удосконалення мисленнєвих процесів. Після такої корекції пізнавальної активності нам вдалося вивести майже всіх дітей із НМР на високий рівень вмінь – 48 (96%). Для дітей із ФФНМ та ЗНМ вправи на пізнавальну активність виявилися складними саме в розумінні поставленої задачі. Тому додатково проводилася інструкція для цих груп дітей. Для дітей із ФФНМ ми використовували такі самі завдання як і для дітей із НМР з різницею в тому, що всі вправи супроводжувалися додатковою поетапною інструкцією та поясненням кожної дії. Дітям із ЗНМ, для того щоб сформувавши пізнавальну активність, були розроблені спрощені варіанти всіх ігор. Крім того, всі комп'ютерні ігри, додатково супроводжувалися настільними, що давало змогу покращити розуміння суті запропонованого завдання. Найрезультативнішими для всіх груп дітей були ігри на формування вербалізації просторових уявлень. Так, використовуючи запропоновану комплексну програму, високого рівня засвоєння вдалося досягти у 90% дітей із НМР та 80,2% у дітей із ФФНМ на імпресивному та експресивному рівнях. Навіть, три дитини із групи ЗНМ перейшли на високий рівень розвитку вербалізації просторових уявлень. 36 (72%) дітей цієї групи показали середній рівень, всі

інші – низький. Такі результати були отримані завдяки вдалому поєднанню комп'ютерних та варіативністю дидактичних ігор (малюнки-прийменники, блок-схеми, малюнкові речення з прийменниками).

Семіотичний компонент мовленнєвої готовності покращило 35 (23%) дітей із всіх досліджених з перевагою високого рівня - 25 (71,4%) осіб (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика результатів корекційно-розвивальної роботи семіотичного компоненту у дітей із НМР, ФФНМ та ЗНМ

Компоненти	Рівні	Мовленнєва вада					
		НМР (50 д)		ФФНМ (52 д)		ЗНМ (50 д)	
		до кор. роботи	після кор. роботи	до кор. роботи	після кор. роботи	до кор. роботи	після кор. роботи
Семіотичний компонент	В	35 (70%)	45 (90%)	20 (38,5%)	35 (67,4%)	0	0
	С	15 (30%)	5 (10%)	32 (61,5%)	17 (32,6%)	32 (64%)	42 (84%)
	Н	0	0	0	0	18 (36%)	8 (16%)

Після навчання 80 дітей із груп НМР та ФФНМ мали семіотичний компонент на високому рівні проти 65 до корекції. Жодна дитина із ЗНМ не змогла піднятися до високого рівня виконання тестів семіотичного компонента. Змінилося співвідношення дітей на середньому рівні вмінь. Їх зменшилося в 3 рази та в 1,9 разів відповідно в групах НМР та ФФНМ. В групі ЗНМ навпаки, кількість їх збільшилася, за рахунок зменшення дітей в 2,25 разів з низьким рівнем вмінь. Дітям із НМР під час виконання всіх вправ семіотичного рівня відмічалися труднощі у виконанні ігор на розвиток граматики та лексики, тому ми проводили загально розвиваючу роботи із зазначеними структурними одиницями. У 18 (36%) дітей спостерігалися проблеми у розумінні складних логіко-граматичних конструкцій. Запропоновані дидактичні ігри «Дідусь Агу» та «Склади правильно речення» допомогли дітям подолати ці проблеми. Додатково були запропоновані комп'ютерні ігри для закріплення розуміння логіко-граматичних конструкцій. Корекційну роботу над звуковимовою в цій групі ми не проводили. Для дітей із ФФНМ в меншій мірі, та ЗНМ в більшій мірі важкими були всі завдання цього компоненту, що пояснювалося мовленнєвими порушеннями. Але слід відмітити, що комплексне та паралельне використання комп'ютерних, настільних, дидактичних ігор полегшувало виконання завдань.

Досить важкими були блоки завдань на формування фонематичних процесів та граматики. Завдяки проведеним спочатку загальнообов'язкових вправ ці діти зрозуміли принцип та методику виконання корекційно-розвивальних вправ. Значно полегшило корекційну роботу над формуванням фонематичних процесів використання Whisper Phone Element та Toobaloo. Він створює ефект «вакуумних навушників», що допомагає дитині сконцентруватися на власному мовленні та контролювати його. У роботі із звуковимовою діти ФФНМ та ЗНМ, важко розуміли артикуляційні пози язика, мали недостатньо розвинуті кінестетичні відчуття рухів язика та утруднення відкривання рота. Для подолання цих проблем використовували інноваційні логопедичні технології. Роботу над постановкою групи свистячих звуків полегшив пристрій «Ліп-блок», шиплячих – пристрій для підняття язика вгору. Постановку сонорних звуків прискорив запропонований нами роторозширювач [3]. Завдяки використанню новітніх логопедичних технологій при постановці звуків нам вдалося виправити порушення звуковимови у всіх дітей в групі ФФНМ. Щодо групи дітей із ЗНМ, то 10 (20%) дітей з низького рівня піднялися до середнього рівня вмінь, 5 (10%) малюків повністю подолали порушення звуковимови.

Отримані результати щод регуляційного компоненту до та після корекційної роботи свідчать, що 43 (28,3%) дитини перейшли за показниками цього компоненту мовленнєвої готовності на вищий рівень (табл.3). Серед них 13 (30,2%) дітей із середнім рівнем стали виконувати ці тести на високому рівні ($\chi^2 = 68,8$ при $p < 0,01$). В двох групах із НМР та ФФНМ вдалося повністю, а це 24 (55,8%) особи, ліквідувати низький рівень. В групі із ЗНМ зменшити цю кількість на 6 (13,9%) дітей. Звертає на себе увагу той факт, що з групи ЗНМ лише 6 дітей змогли досягти покращення показників порівняно із першими двома групами, де кількість їх становить 37 (86%) осіб. Статистично достовірно ($\chi^2 = 38,3$ при $p < 0,01$)

збільшилась кількість дітей із середнім рівнем вмінь після проведення корекційної логопедичної роботи 90 проти 74 до навчання.

Таблиця 3

Порівняльна характеристика результатів корекційно-розвивальної роботи регуляційного компоненту у дітей із НМР, ФФНМ та ЗНМ

Компоненти	Рівні	Мовленнєва вада					
		НМР (50 д)		ФФНМ (52 д)		ЗНМ (50 д)	
		до кор. роботи	після кор. роботи	до кор. роботи	після кор. роботи	до кор. роботи	після кор. роботи
Регуляційний компонент	В	29 (58%)	38 (76%)	7 (13,5%)	12 (23,2%)	0	0
	С	16 (32%)	12 (24%)	26 (50%)	40 (76,8%)	32 (64%)	38 (76%)
	Н	5 (10%)	0	19 (36,5)	0	18 (36%)	12 (24%)

Застосування спочатку загальнообов'язкових вправ регуляційного компоненту спрощувало подальшу роботу в цьому напрямку. Для дітей із НМР найскладнішими виявилися завдання «Чарівники» та «Слово без звуку». Метою цих завдань було поєднання процесів самоконтролю, мовленнєвої саморегуляції, мисленнєвих операцій (аналіз, порівняння, абстрагування та інш.) та загальної моторики. Дітям було важко зорієнтуватися з першого разу у смислі виконання завдань та поєднати всі вищеперераховані процеси воедино. Для розуміння смислу виконання дітям із НМР знадобилася варіативність розроблених всіх вправ. Найцікавішим для дітей із НМР було поєднання дидактичної та комп'ютерної гри Танграми та використання ЛЕГО технологій в корекційній роботі. Щодо дітей із ФФНМ, то одним із найважчих завдань було саме Танграми. Подолати цю проблему вдалося завдяки включенню спочатку ігор в загальнообов'язкові вправи. В корекційному блоці комп'ютерні ігри танграми дозволили сформувати нам процеси мовленнєвої готовності – самоконтроль та мовленнєву саморегуляцію. Також складними для дітей із ФФНМ виявилися завдання на відтворення половини та цілого малюнка, мозаїка і вправ на поєднання декількох процесів одночасно («Сховай букву від буквоїжачків», «Збережи слово у секреті», «Чарівники», «Слово без звуку»). Корекційна робота в групі із ЗНМ виявилася найскладнішою, що обумовлено системністю порушення мовлення та всіх структурних компонентів мовленнєвої готовності. Для дітей із ЗНМ важливим було навчитися розуміти смисл запропонованого завдання, робити за зразком всі ігри (танграми, ЛЕГО, мозаїка, намисто, піраміда, комп'ютерні ігри). Завдання, які потребували поєднання декількох процесів одночасно (двох процесів – мовлення та моторика, мовлення та мислення, мислення та моторика) для цієї групи були у спрощеному варіанті. Таким чином, формувалися поступово мовленнєва саморегуляція та самоконтроль.

Резюмуючи дані щодо компонентів мовленнєвої готовності після проведеної корекційної роботи, слід відмітити, що загалом покращили свої вміння 122 дитини. Серед них 87 (71,3%) дітей піднялися на вищий рівень вмінь за показниками базового інтелектуально-особистісного та регуляційного компонентів. Діти з груп НМР та ФФНМ досягали вищих показників в 4 рази частіше ніж в групі ЗНМ. Всі діти НМР та ФФНМ, які мали низький рівень вмінь, змогли оволодіти ними на середньому. 30 (19,7%) дітей з групи ЗНМ не змогли перейти з низького рівня вмінь на середній за двома компонентами. Жодна дитина з цієї групи не досягла високого рівня після навчання. Але 17 дітей з них додатково стали виконувати їх на середньому рівні.

35 (28,7%) дітей із всіх досліджених змінили свій рівень вмінь семіотичного компоненту. Найкращих показників досягали також діти із груп НМР та ФФНМ. 25 (71,4%) з них стали виконувати тести семіотичного компоненту на високому рівні. 10 (55,5%) дітей ЗНМ з низького рівня змогли покращити свій рівень до середнього. Порівнюючи результативність навчання за компонентами, встановлено, що вона найбільша при корекційній роботі з базовим інтелектуально-особистісним та регуляційним компонентами. Найвища ефективність навчання відмічена в групах НМР та ФФНМ з перевагою досягнень високого рівня. В групі ЗНМ найбільша кількість дітей змогла досягти середнього рівня вмінь і в 2,3 рази зменшилася кількість дітей із низьким рівнем: 28 проти 65.

Таким чином, мовленнєва готовність за трьома компонентами покращена у 46 (30,2%) дітей всіх груп. Так, після застосування корекційно-розвивальної роботи всі діти із НМР вийшли на високий рівень її розвитку. Діти із ФФНМ показали середній та високий рівні – 24 (46,3%) та 28 (53,7%) відповідно. Жодна дитина із ЗНМ не перейшла на високий рівень. Це свідчить про важкість мовленнєвого дефекту та про багатокомпонентність мовленнєвої готовності. 9 малюків ЗНМ перейшли з низького на середній рівень. Всі інші удосконалили свої навички в кожному із компонентів.

Верифікація запропонованої програми у дітей із НМР, ФФНМ та ЗНМ довела, що використання комплексного підходу до формування мовленнєвої готовності з урахуванням комп'ютерних ігор, інноваційних технологій та варіативність дидактичних ігор дає можливість покращити рівні розвитку основних її компонентів, підготувати дитину старшого дошкільного віку до інклюзії в загальноосвітній шкільний простір.

Список використаних джерел

1. Ануфрієв А.Ф. Как преодолеть трудности в обучении детей. Психодиагностические таблицы. Психодиагностические методики. Коррекционные упражнения / А.Ф. Ануфрієв, С.Н. Костромина. – Москва: Издательство «Ось - 89», 1999. – 224 с.
2. Морфофункціональна готовність дітей з особливостями у розвитку до шкільного навчання: діагностика і формування (нейропсихологічний супровід) монографія / В. Тарасун; Ін-т спец. педагогіки АПН України. — Київ: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2008. — 299 с. — Бібліогр.: с. 293-298. — ISBN 966-8126-42-4. — укр.
3. Патент України на корисну модель № u201409490, 29.08.2014. Спосіб механотерапії у дітей// Патент України на корисну модель № 96581. 2015. Бюл. №3/ Харьков Л.В., Яковенко Л.М., Коноплята С.Ю., Яковенко А.О. [та інш.]
4. Свідоцтво про право власності на твір № 73887, 20.09.17. Проект корекційної програми мовленнєвої готовності дітей із порушенням мовлення різної нозології/ Яковенко А.О.
5. Свідоцтво про право власності на твір № 73890, 20.09.17. Діагностична карта мовленнєвої готовності дитини старшого дошкільного віку до вступу в школу/ Яковенко А.О.
6. Шеремет М.К. Нейропсихологічні засади формування мовлення у дітей із ТПМ [Електронний ресурс] / М. К. Шеремет, Ю. В. Коломієць // Актуальні питання корекційної освіти. - 2012. - Вип. 3. - С. 384-393. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2012_3_48.
7. Яковенко А.О. Стан сформованості семіотичної підсистеми як складової частини мовленнєвої готовності дітей до навчання у школі/ Анна Олександрівна Яковенко.// Науковий часопис. - 2016. - №32
8. <http://matstats.ru/znak.html> [<http://matstats.ru/pirs.html>]
9. <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/osvita-osib-z-osoblivimi-potrebami/me.html>
10. <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/osvita-osib-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekczijni-programi.html>

Стаття надійшла до редакції 22.09.2017 р.

YAKOVENKO A.

Speech –therapist child's clinical hospital № 7, Kiev , NPU named M.P. Dragomanov, Ukraine

CORRECTIVE-LOGOPEDICAL PROGRAM FOR FORMING THE RELIABLE READINESS OF CHILDREN OF SENIOR PRIMARY AGE TO THE SCHOOL

Article discusses the formation of speech readiness of children of senior preschool age with speech disorders to school by the proposed speech correction and development program. The latter consists of three parts, which correspond to structural components of the speech readiness. Includes blocks of compulsory educational, rehabilitative and high complexity tasks. The program is built on the use of computer games, an innovative speech therapy technology. The analysis of the results of the proposed correctional program at the 152 children with normal speech development (NSD), phonetic and phonemic underdevelopment of speech (PPUS) and General speech underdevelopment (GSU). Results of remedial work with basic intellectually-personal readiness component of the speech showed that significantly improve this component as a whole are 44 (28,9%) of the child from all groups of study. Among these, 23 (52.3 percent) of the child that were in the group with NSD and PPUS, changed the level from medium to high. The semiotic component of voice ready improved in 35 (23%) children of

all investigated with the advantage of high-level - 25 (71,4%) children. After training, 80 children from the groups of NSD and PPUS had a semiotic component at a high level against 65 before the correction. No child with GSU could not rise to a high level test execution semiotic component, which is associated with the severity of the speech defect. The results of the regulatory component before and after the remedial work indicate that 43 (28,3%) child has moved to a higher level. Summarizing the data components of speech readiness conducted after remedial work, it should be noted that, in General, have improved their skills 122 of the child. Among them, 87 (71,3%) of the children rose to the highest level of skills in the indicators underlying the intellectual-personal and regulation components. Children of the groups of NSD and PPUS reached the highest results in 4 times more often than in the group of the GSU. All children NSD and PPUS who had low skills were able to capture them on average. 35 (28.7%) of all children had changed their level of skill semiotic component. The best performance was achieved by children from the groups of NSD and PPUS. Thus, speech readiness for the three components improved in 46 (30,2%) children of all groups. The findings suggest that speech therapy, we offer remedial and developmental program is effective and individually determined for the formation of speech readiness of children of senior preschool age.

Keywords: *correction, speech readiness, base intellectually-personality component, semiotic component, regulation component, phonetic phonemic underdevelopment of speech, children with General speech underdevelopment.*